

Розділ II. Науково-методичне забезпечення здоров'язберігаючого навчання і виховання

УДК 374: 613.8

О. І. Гевко

Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. Івана Франка

ВИКОРИСТАННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ВАЛЕОЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ В УРОЧНИЙ ТА ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано сучасні психолого-педагогічні підходи до проблеми валеоекологічного виховання, виділено основні змістовні аспекти педагогічної діяльності по охороні здоров'я учнів, обґрунтовано валеологічні принципи.

Ключові слова: валеологічне виховання, охорона здоров'я учнів, валеологічні принципи.

Постановка проблеми. Проблема збереження здоров'я існувала протягом усієї багатовікової історії людства при різних суспільно-економічних устроях і займала одне з найважливіших місць у соціальному, економічному та культурному житті всього суспільства. На сучасному етапі питання традиційної взаємодії природи з людиною вирости в глобальну екологічну проблему. Якщо люди у найближчому майбутньому не навчаться дбайливо відноситися до природи, виховувати в себе екологічну культуру і відповідальність, вони винищать себе. Валеоекологічне виховання треба починати із дошкілля, шкільного віку, оскільки в цей час набуті знання надалі можуть перетворитися в міцні переконання.

Валеоекологічна свідомість та культура є необхідними умовами для подолання глобальної екологічної кризи та катастрофи, що загрожує не тільки біологічному існуванню людства, а й веде до невідворотних процесів руйнування усієї біосфери на планеті Земля. Отже, валеоекологічна освіта підростаючого покоління є досить актуальною, адже формування і збереження здоров'я молоді людини є першочерговим завданням української держави, всього людства. Безперечно, вирішення цієї проблеми належить школі, що формує молодь, яка буде фахівцями у різних галузях господарства нашої країни та за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Введення критеріїв природозберігаючої культури та необхідність впровадження ефективної системи екологічної освіти пропонуються у працях дослідників, науковців

П. Анохіна, Б. Бессонова, Ю. Єфімова, Р. Карпінської, М. Кисельова, Н. Мамедова, М. Шведа. Розвиток валеологічної культури людини, що дозволяє органічно вписувати її в систему «людина-природа-суспільство» розглянуто у працях В. К. Бальсевича, М. М. Бойко, С. С. Гуревича, І. В. Мурав'їова. Роз'яснення цінності власного здоров'я, фізичної культури, особливості збереження й зміцнення здоров'я дітей розвивається вченими Г. К. Зайцевим, В. В. Колбановим, В. В. Петленко, Л. Г. Татарниковою.

Мета статті – теоретично обґрунтувати ефективність впливу навчально-виховного процесу школи на формування валеоекологічних знань учнів, запропонувати ефективні форми та методи валеоекологічного виховання.

Організація та методи дослідження. У ході дослідження використовувався метод теоретичного вивчення та аналізу науково-методичної літератури.

Результати досліджень та їх обговорення. Формування цілісного ставлення людини до природи, формування екологічної культури, мислення, що ґрунтується на нерозривному зв'язку людини з природою, стратегія виживання і створення нового світоупорядкування на основі формування у кожної людини, починаючи з її народження, оздоровчої свідомості, сприяють створенню науково-просвітницького валеоекологічного напрямку в загальноосвітній школі.

Екологічне виховання – це неперервний процес навчання, виховання, самоосвіти, накопичення досвіду і розвитку особистості, спрямований на формування ціннісних орієнтацій, норм поведінки і спеціальних знань щодо збереження навколишнього середовища і природокористування, реалізованих в екологічно грамотній діяльності. Екологічна освіта – це система цілеспрямованого постійного впливу на свідомість і поведінку об'єкта (населення) з метою формування у нього суспільно значущих розумних потреб і закріплення раціональних форм стійкої поведінки по відношенню до природи відповідно до норм світової екологічної моралі та принципів екологічного світогляду [4, 311–338]. Екологічна освіта як чільний момент екологічної політики повинна набути тривалого і неперервного характеру, супроводжуючи людину протягом всього періоду її активної діяльності, включаючи дошкільну підготовку, загальну освіту, професійну підготовку спеціалістів.

Валеологія (від лат. «valeo» – бути здоровим і грец. «logos» – наука), вивчає теорію і практику формування, збереження і зміцнення здоров'я індивіда, який є частиною групового, а також соціального здоров'я, й існує на трьох рівнях [1].

Перший рівень – суспільний – характеризує стан здоров'я населення загалом і виявляє цілісну систему матеріальних і духовних відносин, які існують у суспільстві. Другий – групове здоров'я – зумовлений специфікою життєдіяльності людей певного трудового чи сімейного колективу чи безпосереднього оточення, в якому перебувають його члени. Третій – індивідуальний рівень здоров'я формується як в умовах суспільства і групи, так і на основі фізичних і психічних особливостей індивіда та неповторного способу життя, який веде окрема людина.

Людина невід'ємна від природи, адже їй ми завдячуємо своїм існуванням, досконалістю, своєю силою і красою. Але із самою природою відбуваються нині різкі зміни, метаморфози, що несуть загрозу нашому здоров'ю. Глобальні катаклізми, кислотні дощі, неосяжні простори вирубаних лісів, отруєння рік, замулення озер, зубожіння світового океану, поглинання пустелями родючих земель, екологічно шкідливі продукти харчування й багато чого іншого, що згубно впливає на здоров'я. Звідси – хвороби, смертність, одна з найкоротших у Європі тривалість життя, зростання кількості неповноцінних дітей, зростання екологічних захворювань в дітей, захворювань ендокринної системи, захворювань крові, органів дихання, органів травлення тощо. Атмосфера Землі, азоту, оксидом вуглецю насичується, двооксидом сірки. Все це – небезпечні отруйні речовини, що шкідливо впливають на все живе на планеті [5, 78–1]. Аналіз ситуацій, що склалися за сучасних умов, порушує питання про необхідність зміни наших уявлень, вимог щодо здоров'я людини, нації, людства. Існуюча ситуація щодо збільшення захворюваності та зростаюча депопуляція в Україні, згідно з даними ЮНЕСКО, визначили для нашої держави статус вмираючої [7, 25–28].

Отже, першочерговим завданням загальноосвітньої школи є формування в учнів свідомого ставлення до навколишнього середовища і його збереження, до власного здоров'я, стійких переконань і навиків ведення здорового способу життя, тобто набуття учнями валеоекологічних знань, умінь, навичок, і дотримання та впровадження їх у життя.

Ефективним засобом формування валеоекологічної культури є включення валеоекологічних аспектів, що пов'язані з основним матеріалом, до складу практично всіх навчальних дисциплін на основі дидактичних, психологічних, етичних та методичних принципів.

Мета валеоекологічної освіти досягається поетапним шляхом вирішення освітніх, виховних і розвивальних завдань: розвитку потреби у спілкуванні з природою; розвитку умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами валеоекологічної поведінки; засвоєнні народних традиційних взаємовідносин людини з природою і кращих досягнень світової практики; вихованні бережного ставлення до власного здоров'я; залученні підростаючого покоління до активної природоохоронної діяльності на основі здобутих знань і ціннісних орієнтацій.

Шляхами підвищення валеоекологічної культури в загальноосвітній школі є: різнобічні глибокі знання про навколишнє середовище; наявність світоглядних ціннісних орієнтацій стосовно природи; екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи і свого здоров'я; набуття умінь і досвіду вирішення екологічних проблем; безпосередня участь у природоохоронній діяльності; передбачення можливих негативних наслідків природоперетворюючої діяльності людини.

Основними змістовними аспектами соціально-педагогічної діяльності по охороні здоров'я дітей є: раціональна організація навчально-виховного процесу, оптимізація фізичного виховання, гігієнічне виховання, лікувально-профілактична та соціально-психологічна підтримка учнів.

Особливе місце у валеоекологічному вихованні займає фізична культура. Одним із чинників інтенсифікації гармонійного фізичного розвитку особистості у загальноосвітній школі є використання національних особливостей фізичного виховання українського народу (національні ігри, козацькі забави, звитяги тощо); поєднання фізичного виховання з іншими шкільними предметами (ігрові моменти на уроках, екскурсії, туристичні змагання тощо).

На уроках біології, географії, предметів фізико-математичного циклу, інших шкільних предметів доцільними та необхідними є застосування інтерактивних методів, які передбачають актуалізацію суттєвого досвіду та опорних знань учнів. Сучасні інтерактивні та проектні технології значно

розширюють, поглиблюють та доповнюють сучасний урок. Це активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів на уроці та у вільний час, коли учень додатково шукає відповіді на незнайомі та нез'ясовані питання. Це дає можливість об'єднувати уроки у певні блоки, що передбачають різноманітні види діяльності учнів та вчителів, включаючи наукову, навчально-пізнавальну, пошукову, практичну та фізичну діяльність. Ці блоки уроків можуть займати різноманітний термін навчання (від кількох тижнів, до кількох місяців або й проводиться протягом цілого навчального року). Блоки уроків з певною визначеною тематикою, метою та завданнями групуються і об'єднуються в єдиний проект або декілька проектів. Це дає змогу активізувати науково-пошукову діяльність учнів, зміцнює процеси запам'ятовування та закріплення навчальної інформації у свідомості учнів.

На сучасному етапі розвитку шкільної валеоекологічної освіти все виразнішою стає проблема організації та проведення позакласної роботи, де виявляються необмежені можливості всебічного розвитку особистості учня, поглиблюються й розширюються знання з предмета, активізується пізнавальна діяльність. Залежно від тематики й характеру позакласні заняття можна проводити у вигляді гурткової роботи (бесіди, лекції, доповіді, практичні роботи), екскурсії, культпоходи до музею, організація та проведення масового заходу тощо. Учасники позакласної роботи групуються не тільки за віком або рівнем підготовки, а й зацікавленістю тими чи іншими питаннями. Серед видів індивідуальної позакласної роботи ефективними є проведення спостережень, захисти рефератів, повідомлень, індивідуальні консультації, дослідження, написання наукових робіт у МАНі та ін.

Позакласними формами і видами валеоекологічного виховання є також: екологічні акції, операції, ігри, казки, мітинги, естафети, вечори, марафони, тренінги, лекції, екскурсії, походи, виступи екологічних агітбригад, показ екомод тощо. Важливу роль у формуванні валеоекологічної свідомості відіграє залучення учнів до природоохоронної діяльності в шкільних лісництвах, садівництві, робота в мисливських господарствах та ін.; робота санітарних загонів захисту довкілля, які виявляють ступінь забруднення повітря, води, зон відпочинку; загонів для боротьби з бракон'єрами (діють при лісництвах і рибгоспах); в групах швидкої допомоги звірам і птахам у зимовий період; у кутках природи в школах, будинках школярів. З природоохоронною роботою пов'язана

туристично-краєзнавча робота з дітьми, спрямована на прищеплення їм навичок правильної поведінки в місцях відпочинку, в лісах і на річках та ін.

Під час здійснення валеоекологічної освіти здійснюються такі цікаві форми роботи: заняття-вистави «Екологія планети», «Цілющі трави», а також вистави за творами українських та закордонних письменників, поетів, акторами в яких виступають діти; прогулянки, екскурсії на природу, в музеї, на поля, до лісу; робота дитячих організацій, гуртків, студій: «Зелена аптека», «Природа і фантазія», «Юні друзі природи»; перегляд кінофільмів, CD-дисків на природничу тематику; збирання лікарських рослин, приготування чаїв, кремів; організація роботи на городах, пришкольніх ділянках, проведення дослідів з рослинами і тваринами; вивчення казок, легенд, загадок, народних прикмет, обрядів та свят; використання художньої літератури відповідного змісту.

Позакласна робота в сучасній загальноосвітній школі проводиться за такими напрямками: домінування екологічного напрямку в позакласній роботі з біології; використання нових, інтерактивних, релаксопедичних та сугесто-педичних методів; популяризація біологічних інтелектуальних ігор за правилами однойменних телевізійних («Перший мільйон», «Найрозумніший», «Поле чудес», «Щасливий випадок», «Слабка ланка», «LG-еврика» та ін.), які дещо витісняють брейн-ринги та «Що? Де? Коли?»; широке впровадження рольових ігор (крім звичних конференцій, семінарів і судів, використовують засідання Верховної Ради, ток-шоу та інші); використання нових інформаційних технологій: відеофільмів, слайдів на комп'ютері, анімаційних кліпів, комп'ютерних програм, Інтернету; відродження «моди» на декоративне озеленення приміщень, спостереження за кімнатними рослинами у зв'язку із завезенням до України багатьох нових видів і сортів декоративної флори; широке використання енциклопедій з біології у позакласному читанні; написання наукових робіт учнями ; участь обдарованих школярів, окрім олімпіад, у турнірах юних біологів.

У основу розробок уроків, факультативів, гуртків, усієї позаурочної діяльності учнів, організація екскурсій та дослідницьких експедицій необхідно закладати ідею, що найцікавішою є та, у якій кожен бере активну участь, є потрібним колективом і цінується за власні здібності, досвід, можливості. У шкільній практиці поширені різноманітні методи й засоби навчання, що сприяють активізації творчої пізнавальної діяльності

учнів. Заслужують на увагу ті з них, які допомагають розвитку умінь систематизувати знання, самостійно їх набувати, використовувати на практиці. Отже, для формування валеоекологічної освіти учнів загальноосвітньої школи можна використовувати не тільки уроки біології, а й позаурочний час, надавши йому відповідну спрямованість та плановість.

Висновки. Збереження рівноваги та гармонії між людиною і природою є актуальною проблемою сучасності. Стратегія збереження й зміцнення фізичного, психічного і соціального здоров'я суспільства, раціонального харчування, збереження та зміцнення власного здоров'я, формування умов здорового способу життя, охорона навколишнього середовища, як осередку власного існування є необхідною ланкою системи освіти у формуванні гармонійної всебічно розвиненої особистості. Активізацією валеоекологічних знань, умінь та навичок є введення теоретичного та практичного матеріалу відповідного змісту, використання нетрадиційних уроків, уроків-проектів, уроків-бесід, уроків-конференцій, уроків-лекцій, введення народознавчої та історичної інформації на валеоекологічну тематику, проведення дослідів, рефлексій, на які варто запрошувати психологів, батьків, представників громадськості, застосувати як групову, так і індивідуальні форми роботи, диференційовані завдання, інтерактивні методи.

Перспективи подальших досліджень. Необмежені можливості всебічного розвитку учня, поглиблення та розширення валеоекологічних знань, активізацію пізнавальної діяльності має позаурочна діяльність учнів та педагогів засобами біології, такими як гурткові та факультативні заняття, бесіди, лекції, доповіді, практично-дослідницька робота, екскурсії, культпоходи, організація вечорів, КВК, турнірів, змагань, написання рефератів та наукових робіт, проведення ігор, естафет, агітбригад, екомод, туристичних походів, проведення олімпіад тощо. Реалізація поетапної диференційованої валеоекологічної підготовки дозволить зберегти і зміцнити здоров'я підростаючого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брехман И. И. Введение в валеологию – науку о здоровье / И. И. Брехман. – Л. : Наука, 1987. – 125 с.
2. Букин А. П. В дружбі з людьми та природою / А. П. Букин. – М. : Освіта, 1991. – С. 76 – 90.
3. Вайнер Э. Н. Валеология / Э. Н. Вайнер. – М. : Наука, 2001. – 118 с.
4. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку / О. А. Васюта. – Тернопіль, 2001. – С. 311 – 338.

5. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу / Н. Глухова // Дошкільне виховання. – 2001. – № 10. – С. 16 – 19.
6. Державний стандарт середньої освіти України «Валеологія» // Освіта України. – 1997. - № 26. – С. 6 – 9.
7. Зайцев Г. К. Школьная валеология / Г. К. Зайцев – СПб : Светоч, 1998. – 311 с.
8. Концепція валеологічної освіти педагогічних працівників // Інформаційний Вісник, Вища освіта. – 2001. – № 6 – С. 34 – 38.
9. Лапін В. Н. Безпека життєдіяльності людини: навч. посібник. [5-те вид] / В. Н. Лапін. – Дністер.– Львів : ЛБІ НБУ; К. : Знання, 2002. – 83 с.
10. Медико-біологічні основи валеології: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Під ред. П.Д. Плахтія. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2000. – 408 с.
11. Петленко В. П. Общая валеология: конспекты лекцій / В. П. Петленко. – СПб. : Балтийская Педагогическая Академия, 2000. – 163 с.
12. Соціальна екологія: навч. посіб. / За ред. Л.П.Царика. –Тернопіль, 2002. – С. 166 – 172.

РЕЗЮМЕ

О. И. Гевко. Использование форм и методов валеоэкологического воспитания в урочное и внеурочное время в общеобразовательной школе.

В статье проанализированы современные психолого-педагогические подходы к проблеме валеоэкологического воспитания, выделены основные содержательные аспекты педагогической деятельности по охране здоровья учеников, обоснованы валеологические принципы.

Ключевые слова: валеологическое воспитание, охрана здоровья учащихся, валеологические принципы.

SUMMARY

O. Hevko. Using of forms and methods of valeological upbringing during and after the classes in the secondary school.

The article deals with modern aspect of psychological and pedagogical aspect to the problem of valeological upbringing. We define main aspects of pedagogical activity of pupils' health protection. We analyze main valeological principals, features of people's life and efficient ways of their learning.

Key words: the valeological upbringing, the valeological principals of organization of educational process, the of pupils' health protection.

УДК 159.95

Я. О. Гошовський

Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. Івана Франка

ЗАКЛАДОВА ДЕПРИВАЦІЯ ЯК НЕГАТИВНИЙ ЧИННИК ОНТО- І СОЦІОГЕНЕЗУ ДИТИНИ

У статті аналізується негативний вплив закладової депривації на формування дитини. Стверджується необхідність ресоціалізації депривованих дітей медіально-рефлексійними розвивальними засобами, завдяки чому вони зможуть гармонізувати самосвідомість, адаптуватися до життєдіяльності у соціумі.